

Gárgó Gábor

KÁINT ÁLMODÓ ANGYALOK

Byron-élmény és világmítosz
Eötvös József ifjúkori novellájában

Az irodalomtörténész számára, én legalábbis úgy tapasztaltam, kétféle simulékony, kézhezálló, könnyen megmunkálható szöveg létezik. Jó a szöveganyag, ha a filológus (ne adj' isten: maga az irodalomtörténész mint filológus) a változatoknak, a hagyományozódásnak s a többi effélének kérdésében – nem kevés kutakodást igénylő kérdésében – már jó előre mindent elrendezett. Az ember ilyenkor úgy érzi magát, mint egy műtermi fényképész: középre állítja az arát (a szöveget), köréje rakja a díszleteket, megvilágítja valahonnan, és abban a boldog tudatban exponál, abban a meggyőződésben írja a végeredmény alá a „Photo Ezmegaz” jelet, hogy a menyasszonyi ruha alatt nincs más, mint amit a dolog ránézésre ígér.

Kézíratos szövegekkel is jólesik még dolgozni. Nincs szöveghagyomány, nincs irodalmi priusz. Akkor születik meg az olvasóknak, amikor előásod valahonnan, magadnál tartod, nevelgeted, alakítgatod, aztán meg a világ szemé elé tárod, ha itt az ideje. Minden egyéb szövegállapotban, sajnos, benne rejlik a kétes származás, a terhelt előélet lehetősége, árad belőle a fáradságos aprómunka általában valósággá is váló sóhajos előérzete, már amennyiben nem helyezkedik az ember naivan ráhagyatkozó vagy cinikusan agnosztikus textológiai álláspontra.

A leggyanúsabb mindeme nehéz esetek között – az elfeledett írások osztálya. Olyan szöveget pátyolgatsz, amit mások egyszer már útjára indítottak, de hiába. Ha van hagyománya, akkor az az irodalmi emlékezet hallgatásáé: ki tudja, kérdezed magadtól némi nyugtalansággal, mit hallgathat el? Aki elfeledett írást újraközöl, nem születésnél segítkezik, hanem hamvakat tár napvilágra, miközben tudja, hogy minden exhumálásnak ugyanaz a vége. Nyugtalanságunk persze általában alaptalannak bizonyul: a legtöbb elfeledett írás azért hullik ki az irodalom emlékezetéből, mert olyan gyenge, hogy jobb elfeledkezni róla.

Mindazonáltal esetünkben messze nem ennyire egyértelmű a helyzet. Két viszonylag jól körülhatárolható, az elmúlt évtizedek irodalomszemléleti sajátosságaiból eredő ok együttállása eredményezte, hogy Eötvös József ÁLOM című korai (sőt ma ismert legkorábbi) novellája nem vétetett fel kanonizált művei közé, azok után sem, hogy Szalay Gábor 1942-ben, az 1835-ös első, név nélküli megjelentetéstől számított több mint száz év után, szaklapban újra publikálta a novellát, és mellette, többek között, azt a Szalay Lászlóhoz írott levelet is, amely Eötvös szerzőségét bizonyítja.

Az elfeledtetést eredményező okok egyike éppen a megjelenés körülményeiben keresendő. Ahogy arra Eötvös is utal emez 1834 nyarán Tutzingból írott levelében, a novella Szemere Pálnak, Kölcsey Ferenc literátorbarátjának *Aurorájában* jelent meg: „*Mondd meg Szemerének – kéri a Bajorországban nyaraló Eötvös Szalayt –, hogy az ő számára is dolgozzok. Aurorájába ezeket adom: 1. Az elfagyott gyermek; 2. Panas; 3. A méreg; 4. A szerelem – ezek versbeli dolgozások; 5. prózában: Egy álom.*” Mivel irodalomtörténet-írá-

sunk ismeretesen a Kisfaludy Károly alapította, Bajza József folytatta *Aurorát* emelte be a XIX. század első felének előremutató kezdeményezései közé, ezért Szemere ellenzsebkönyvét, hátramoszdító irodalmi intrikának minősítve, kevesebb figyelemre méltatta, és az ott közölt szövegeket nem tette behatóbb vizsgálat tárgyává. Ez a sors várt a fiatal Eötvös novellájára is, aki legelső nyomtatásban megjelent írásának, A KRITIKUS APOTHEOSISÁ-nak Bajza-paródiája után (melyet épp Szemere közölt újra 1833-ban *Muzáronban*), ha úgy tetszik, újfent borsot tört az „ellenpárt” kiadványának támogatásával a kor tekintélyes irodalmárjának orra alá.

Az ÁLOM elfelejtődésének másik oka: műfaja. A marxista irodalomszemlélet (gyakran persze csupán kénytelen-kelletlen) képviselői számára minden jel szerint meglehetősen nagy bökkenőt jelentett, hogy a – nyelvükkel szólva – kritikai realizmus klasszikus alakjának, Eötvösnek prózai életműve nem A KARTHAUZI-val, hanem ezzel a végső soron bibliai indíttatású kis novellával veszi kezdetét, ami mindennek inkább tekinthető, mint kritikai realistának. Sőtér István – az egyetlen szerző, aki értékelő említést tett az ÁLOM-ról – monográfiájában „*prózavers jellegű*”-nek nevezte, s ily módon egyrészt elvitatta tőle az elsőséget Eötvös prózai műveinek sorában, másfelől besorolhatatlanná tette az életmű egészen belül. Nizsalovszky Endre sem vette tollára a „novella” szót: a szöveget „*prózában írt legendá*”-nak nevezte. Ennek értelmében az ÁLOM kimaradt a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján megjelent Eötvös-összkiadásból is, amelyben csak az 1850-es évtizedben írott, két lábbal a földön álló életképnovellák tömbje talált helyet.

Pedig az ÁLOM éppen azért válik különösen érdekes szöveggé, mert Eötvös legelső ismert próbálkozása azon a szépírói területen, ahol a legnagyobb szerűbb műveket hozta létre: a szépprózában. Mint megannyi más alkotónál, a kezdet itt is egészen más ígért, mint ami végül beteljesedett: A FALU JEGYZŐJE vagy a MAGYARORSZÁG 1514-BEN közepontosan szimmetrikus szerkezetű, latinosan-németesen átritorizált, többszörösen összetett mondatai felől tekintve szinte hihetetlennek tűnik, hogy a fiatal Eötvös ilyen keresetlenül is ki tudta magát fejezni, ilyen egyszerű, hatásos, jól hangzó mondatokban. Szép, magyaros mondatokban.

Ez a természetesen hangzó próza egyfelől nyilván életkori sajátosság: a huszonegy éves fiatal ember tollát még nem nyomta meg annyira az emberiségnek és a magyar hazának az a sok aja-baja, mint a későbbiekben. Eötvös, jóllehet súlyos dolgokról akart írni, nehézkes mondatokat írni még képtelen volt. Másfelől (s ennyit alighanem a szöveg közelebbi szemügyre vétele előtt is megelőlegezhetünk) az ótestamentumi tárgy is az egyszerű eszközökkel való fogalmazásra ösztönözhetette: a bibliai nyelv éppen a bonyolult alárendelő szerkezeteket, a vonzatos ígéket és az elvont névszókat túri rosszul, azokat a nyelvi jelenségeket, amelyek terén a germanizmusok eltávolíthatatlanul belekövéültek Eötvös szövegeibe.

Ezzel együtt nem értékelném túl a fiatal Eötvös prózája elevennek, már-már modernnek tűnő stílusjegyeit, elsősorban azért nem, mert az ÁLOM semmiképp sem tekinthető valamiféle tudatos prózaírói programszövegnek. Eötvös ekkoriban nagy drámaíró akart lenni: a már idézett, Szalayhoz intézett levélben ATTILA címmel vizionált egy soha el nem készülő drámai *opus magnumot*. Ebből a szempontból a novella inkább eseti próbának, vadromantikus műfajkísérletnek tűnik. Másrészt ha azt olvassuk, hogy Eötvös A MEGFAGYOTT GYERMEK címen ismert (s az ellen-*Aurorában* MEGFAGYOTT GYERMEK címmel megjelent) költeményét AZ ELFAGYOTT GYERMEK-nek említi, s hogy az ÁLOM EGY ÁLOM címmel ötlött fel benne, akkor kétségünk támadhat afelől, hogy a novella

szép magyarsága csak Eötvösnek köszönhető-e, nem pedig sokkal inkább a zsebkönyv szerkesztőinek.

A tárgyválasztás mehökkentő merészségéért viszont egyedül Eötvös felel: e rövidke szövegben nem kevesebbre vállalkozik, mint az emberi nem történetének összefogására a paradicsomból való kiűzetéstől egészen a világ végéig, mégpedig a teremtett világ egészét álomnak fogva fel. „Az egész élet csak angyali álom: az idea legalább új” – adja novellája esszenciáját Szalaynak. Rövid tartalomismertetést is nyújt barátjának a következő sorokban: „*Ádám és Éva kitiltatva a paradicsomból, szomorúan vágyódnak vissza. Elalszanak, s egy angyal megszánja szegényeket, s álmot küld nékik, mely a paradicsomot visszavarázsolja; s míg Éva álmodik, virágokat ültet melléje, hogy ébredve örüljön. – Isten haragra gyúl a pártütő angyal ellen, ki a vétkezőket boldogítani akarta, s azt mondja néki: Légy a halál, csak te boldogítsad az embereket, s csak téged gyűlöljenek! – Az angyal szomorúan leszáll az egekről, Ábel testvérsókjával illetve már, s ím egy berekben Ádát, Ábel kedvesét keseregve találja; beléseret, s midőn őt karjai közé szorítja, Ada meghal; sírt ás néki, s beléfeketi. Így él a halál sokáig (rövid leírás), végre a végső nap eljön (leírás), az emberek mind meghalnak, s az angyal Ada sírjára fekszik s elalszik. És ím az angyalok felébrednek, s felettek áll az Isten glóriájában. Mily szépen álmodtunk, s mily szomorúan s mily fényesen! – Légy áldva, hogy csak álom volt. És az Isten kegyesen mosolygva kebléhez szorítja az ébredőket, s az egész minden elzengi dicsőségét.*”

Az emberiség egyik legrégebbi mítoszának elbeszélésére vállalkozik itt Eötvös, egyben összekapcsolva a teremtéstörténetet a Prométheusz-motívummal és az élet álomszerűségének gondolatával. Mindezeket, jól tudjuk, szépirodalmi feldolgozások egész sora tette középponti motívumává vagy vezérfonalává. Ám maga az imént idézett eötvösi önértelmezés tart vissza attól, hogy, ha mégannyira szolid fényben is, olyan művek mint díszletek karéjában készítek felvételt Eötvös e korai kis novellájáról, mint (fölsorolni is restelkedem kissé) Aiszkhülosz drámája, A LELÁNCOLT PROMÉTHEUSZ, Milton eposza, az ELVESZETT PARADICSOM, Alfieri ABELÉ-je, Goethe FAUST-ja vagy Calderón AZ ÉLET ÁLOM-ja, nem beszélve a később jövőkről, mint John Steinbeck és az ÉDENTŐL KELETRE, a mi Kosztolányink és gyönyörű miniatúrája, a KÁIN, s persze Madách és AZ EMBER TRAGÉDIÁJA, amelyben egymást váltja újra és újra e sok-sok súlyos *Leitmotiv*. Az idézett levélrészlet alapján úgy tűnik, Eötvös nem akart egyebet, mint csak úgy elbeszélni, minden mondandó nélkül, a nagy mítoszt; ráadásul – s e sajátosság e fényes névsor előszámlálása után tűnik fel igazán – készül ATTILÁ-ja lázában éppen a drámai feldolgozásnak a tárgyban rejlő lehetősége hagyta hidegen.

Amúgy is félrevezető volna egy huszonegy éves, rendszeres teológiai vagy filozófiai műveltséggel nem rendelkező fiatalember emez apokrif Genézis-parafrázsisát, hogy úgy mondjam, túlolvasni: a széles horizontú komparatiztikai tűzijáték helyett célszerűbb talán a lehetséges előképekre fókuszálni, s így próbálni meg felfedezni, mely szöveg vagy szövegek szolgálták az ÁLOM mintáját.

„*Én megelégszem, ha Káint írhatok, ha nem is dráma*”: a tizennyolcadik születésnapon, 1831. szeptember 3-án kelt, Szalaynak írott levélben található utalást az Eötvös világirodalmi tájékozódását feltérképező Bényei Miklós kapcsolta össze Lord Byron nevével és azonos című művével. A terv, úgy tűnik, három-négy évvel később vált valóra: ezen a fellelt nyomon elindulva kísérelem meg megmutatni, mennyiben tanúskodik az ÁLOM Byron CAIN-jának, illetve más költeményeinek közvetlen hatásáról. A választott kiindulópont annál inkább kézenfekvő, mivel a romantika nagy alakjai közül Byron volt az, akit Eötvös vissza-visszatérően megszólított műveiben, A KARTHAUZI-tól

kezdve egészen A NÖVÉREK-ig, sőt nemcsak szépirodalmi szövegeiben írta le a nevét, hanem még olyan politikai irataiban is, mint az AUSZTRIA NEMZETISÉGEINEK EGYENJOGÚSÍTÁSÁRÓL szóló brosúrája (amelyből a bekezdés Byron nevével még az URALKODÓ ESZMÉK-be is átkerült). A Byron-hatást kötetek is tanúsítják a maguk kézzelfoghatóságában: Eötvös saját könyvtára számára többek között az 1835-ös párizsi összkiadást szerzte meg. Az egész sorok utánérző átvételét is magával hozó szoros olvasat (ez az ÁLOM hatástörténeti státusa) a későbbiekben távolságtartóbb, önállóbb befogadói viszonyná változott Eötvös részéről: már A KARTHAUZI-ban is inkább csak a Byron-jelenségre, az EGYENJOGÚSÍTÁS-ban még általánosabban „Byron világfájdalmá”-ra utalt. Az ÁLOM az 1816–1821 között írott byroni költemények közül többnek a lenyomatát is magán viseli: felnőtt fejjel Eötvös jobbára két művet emlegetett: a CHILDE HAROLD-ot és a DON JUAN-t.

Mivel kimaradt az életműből, ezért a novella – amely az egyik legkorábbi, Byron szellemében írott önálló munka a magyar irodalomban – természetesen nem szerepel a magyarországi Byron-recepcióval foglalkozó feldolgozásokban sem. Pedig a fiatal Eötvös e művével is azoknak a népes táborát gyarapítja, akik a század első felében Byronért rajongtak Magyarországon: olvasták, beszéltek róla, fordították, kiadták életrajzát, és önálló műveket költöttek az ő modorában. Eötvös egyik mestere, Kölcsey Ferenc a művelt közönség körében általánosan elterjedt ismeretekre támaszkodhatott akkor, amikor 1833 novemberében az országgyűlésen A LENGYELEK ÜGYÉBEN elmondott első beszédében immár a név megemlézése nélkül, csupán „más hazák gyermekei”-ről szólva, utalhatott a diéta nyilvánossága előtt Byron életének és halálának példájára, aki, úgymond Kölcsey, Görögországba ment „a régi Hellás omladékai közt s Missolongi sáncái alatt idegen nép szabadságáért meghalni”. A reformkor nemzedékének, benne Eötvös szűkebb baráti körének szintén fontos és közös élménye Byron életműve. Az Eötvössel hét évvel később a fogházjavításról társszerzőként könyvet író Lukács Móric rendszeresen közzétett különféle folyóiratokban Byron-fordításokat: 1835-ben például a DARKNESS fordítását a *Társalkodóban* – e költemény árnyéka, mint látni fogjuk, az ÁLOM-ra is rávetül.

Sem a bűnbeesés, sem Káin történetére vonatkozóan nem láttam értelmét Eötvös közvetett forrásai (úgy is, mint a vonatkozó Byron-művek lehetséges közvetlen forrásai) mégoly érintőleges tárgyalásának sem. Már Pierre Bayle-nél tucatszám olvashatjuk ama kifogyhatatlanul áradó ötleteket, melyeket az első néhány ember családi életéről és az emberi faj elszaporodásának lehetséges útjairól-módjairól eleven fantáziával valaha is kigondoltak, és azóta a helyzet csak áttekinthetlenebb lett: mindössze annyit szeretnék megmutatni, hogy a CAIN és a HEAVEN AND EARTH alapján többé-kevésbé kielégítően lefedhetők az ÁLOM főbb szerkezeti elemei, míg a hangulatfestő eszközök terén a novella az 1816-os DARKNESS-nek és az A FRAGMENT címen hagyományozódó, „*Could I remount the river of my years*” kezdetű költeménynek köszönhet sokat.

Épp azért, mert a fő motívumok olyannyira közkincsnek számítanak, apróságok, szövegszerű egyezések jelenthetik a legfőbb érvet Eötvös Byron-élményét illetően. Három részletet találtam a novella szövegében, amelyek Byron-verssorok erős utánérzésének, szabad, tartalmilag tovább-bővített fordításának tekinthetők. Mindegyik a IV. egységben van, azokban a bekezdésekben, melyekre Eötvös a Szalay-levélben így utal: „*vége a végső nap eljön (leírás)*”. Vagyis olyan szövegrészben, ahol Eötvös teljességgel a saját írói leleményére támaszkodhatott volna: így az átvételek nem tekinthetők konvencionális fordulatok pusztá egybeesésének.

(1)

„S az ember is egy maradt.

Tarthatatlanul futott tovább képzelmei után; nem gondolván, hogy léptével őseinek porát tapodja, kik élteket a halhatatlanságnak áldozva, szenvedtek, örültek, s most tetteikkel együtt feledve, nyugszanak sírjaik alatt.”

(2)

„Halottan terült el az agg tenger messze partjai között; nyugalom simítá el arcának mély redőit; s benne a tiszta ég tükrözött. Folyók és patakok fáradva álltak meg; s a mélyben szunnyadó halak nem háboríták fölcsapva nyugalmokat.”

(3)

„Az emberek nyugodva fekiüdtek néma lakjaikban; s a szunnyadóknak nem valának többé álmaik.”

Mindez Byron nyelvén a következőképpen hangzik:

(1)

„The underearth inhabitants – are they
But mingled millions decomposed to clay –
The ashes of a thousand Ages spread
Whenever Man has trodden or shall tread –”

(A FRAGMENT)

(2)

„The rivers, lakes and ocean all stood still,
And nothing stirred within their silent depths”

(DARKNESS)

(3)

„Or do they [»The underearth inhabitants«] in their silent cities dwell
Each in his incommunicative cell –”

(A FRAGMENT)

Csak három adat, de egyetlen szöveggörnyezetben: talán sovány eredmény, de Eötvösnek a CAIN-ra tett utalásával együtt ahhoz mindenképpen elégnak tűnik, hogy a novella egészének alapmotívumait megkíséreljük mindenekelőtt Byron világából eredtetni. *Innen* nézve a dolgot: szerencsére elegendően kevés az átvétel ahhoz, hogy az eötvösi művet ne pusztán Byron szolgai másolásának tekinthessük. A WERNER Gabor nevű hősének aggodó kérdését („*You don't believe me / Guilty of this base theft?*”) megnyugtatóan megválaszolhatjuk: dehogy. Eötvös a maga módján áthasonította Byront: a huszonegy éves fiatalember a harmincéves férfi szkeptikus iróniáját szeretethitté, a nemiségre vonatkozó állandó utalásait gyöngéd szerelmi történetté, Cuvier kövületein iskolázott katasztrófavízióit világméretű eutanáziává szelídítette.

A bukott angyalt összeismertetni a paradicsomból kiűzött emberekkel: ezt a leleményt Milontól veszi át Byron a CAIN-ban, és ugyanígy száll le a bűnbe esett emberekhez a halál angyala Eötvösnél. Byron, aki néha maga is efféle földre szállt angyalnak hitte-mondta magát, nagyon is tisztában volt az angyalok osztályaival: „*The seraphs love most – cherubim know most*” – áll a CAIN-ban is. Ha Lucifer kerub, szeretet nélküli tudás, akkor Eötvös angyala már nem annyira ebből a Byron-műből lép elő, mint sokkal inkább a HEAVEN AND EARTH vízőzön előtti színjátékából, ahol a két szeráf, Sa-

miasa és Azaziel földi nőkkel szerelmeskednek. Az ÁLOM hősnőjét, aki a halál angyalával kezd viszonyt, Ádának hívják, aki viszont ismét csak a CAIN szereplője. Eötvös, legszemérmesebb regényíróink egyike, a szerelmi szál tekintetében e korai művében sem okoz meglepetést: a Byron-drámák hangsúlyos szexuális aurájától meg nem érintve, Ádának és az angyalnak a szerelmét egészen halovány színekkel ábrázolja.

Úgy tűnik, Eötvösnek nem volt füle a byroni életmű humoros regisztereire sem. Ősanyáink-ősapáink szenvedéseit és a Mindenható nagyúri gesztusait komolyan véve, teljesen idegen tőle a bibliai témáknak a CAIN ironikus felhangjaitól a HEAVEN AND EARTH parodisztikus értelmezési lehetőségein át egészen a VISION OF JUDGEMENT poétikai-politikai persziflázsáig terjedő byroni, „*free-thinker*” olvasata. Byront e tekintetben a magyar irodalomban leginkább a két Arany értette meg. Ami viszont lenyomatot hagy Eötvös prózáján, az a CAIN-nak a szabadgondolkodói mentalitásra tudatosan ráutaló, világos-átható kifejezésmódja. E hatás lehet egy még további okozója a furcsán rövid eötvösi mondatoknak, amely mondatokkal ugyanakkor naiv-érzelmes szerelmi történet van elbeszélve, s ez a szöveget némiképp rejtélyes színnel ruházza fel. A komor ünnepélyességet, mint arról már szó esett, Eötvös azoktól a katasztrófaföldteményektől kölcsönzi novellájához, melyek akkor keletkeztek, midőn Byron 1816 nyarán elhagyta Angliát, hogy megkezdje a halálig tartó *vagabondage*-t.

Amondó volnék, hogy a byroni életműnek ez a közös nevezője, az otthontalanságnak (a romantikus irodalomban persze általánosan fellelhető) vezérmotívuma az, amely e kis novellában a leginkább hitelesen megjelenik, és azt a magyar romantika értékes prózai darabjává avatja. A halál angyala testesíti meg mindenekelőtt ezt az otthontalanságérzést, hogy azután azt általános emberi sorssá emelje a három angyal élet-történet-elbeszélése, amelyek mindegyike a világban való idegenség megéléseként értelmezi megtett pályáját.

„Az egész élet csak angyali álmom: az idea legalább új.” Az eötvösi novella másik fő gondolatának, az élet álomszerűségének motívumát nehezebb feladat hatástörténetileg egyetlen meghatározott szerzőhöz kötni. „*For life is but a vision*” – mondja bár a mi Byronunk (A FRAGMENT), utaljon bár álmom és élet egymásba mosódására a DARKNESS-ben, a CHURCHILL’S GRAVE-ben, elemezze bár a DREAM első része az álmok ismeretelméleti szerepét, mégis, mindez nem felel meg annak, amiről Eötvösnél van szó.

Sőtér – bár ez nem feltétlenül több obligát képzettársításnál – Jean Pault nevezi meg lehetséges előképként: ám az eötvösi felfogás nyilvánvalóan más, mint az álomlémények irodalmivá formálása vagy az álomnak az életvilág tényei közé való beemelése a német romantikában Jean Paulnál és másoknál. Sőt ugyancsak távol áll tőle az álmom és az élet (ébredés) felcserélhetőségének bármiféle problematizálása, gondoljunk akár Descartes-ra, akár Calderónra, és az afféle elképzelések is, mint a történeti vagy világtapasztalat egyetlen perspektívapontból való átfogása az álomban (Schopenhauer-nél vagy Madáchnál).

Ha már itt tartunk, mindenképp jobban megfontolandónak tűnik viszont Eötvös monográfusának másik meglátása, mely szerint a novella „*természetleírásai, látomásai a kortárs Vajda Péter prózaverseire [...] emlékeztetnek*”. Nem volna érdektelen annak vizsgálata, hogy Vajda öt-hat évvel későbbi szövegei mennyit köszönhetnek az ÁLOM-nak, annál inkább, mivel tematikus egyezéseket is találunk: az ESZDÉR címet viselő prózavers a DALHON harmadik füzetében szintén a teremtéstörténetből meríti tárgyát, ráadásul – s ez a prózaversek más darabjaira is vonatkozik – a fiatal Eötvösénél nagyobb filozófiai tudatossággal van megírva.

A novella címében foglalt talány megoldásához elképzelhetünk egy (igen vázlatos) konstrukciót, amely megvilágítja azt, amit Eötvös mondani akar, bár azt semmiképp sem állítanám, hogy Eötvös a maga elgondolását ténylegesen e teológiai-filozófiai tradíciókhoz akarná kötni. Az angyalok beszámolója azt mutatja, hogy Eötvös „*az egész élet csak angyali álom*” kifejezést úgy fogja föl, hogy a teremtett világ időbeli és térbeli teljességét az angyalok álmainak harmonikus szövedéke teszi ki. Az idea, persze, nem annyira új, mint Eötvös gondolja: adjuk össze Milont Leibnizsal, és megkapjuk a modellt. „*Számos régi egyházatyá véli ugyanis, hogy jóval e látható teremtés előtt már léteztek angyalok*” – mondja Milton az ELVESZETT PARADICSOM első könyvének summázatában. Mármost az angyalok álmainak mint képzeteknek az összességéből jön létre itt a szublu-náris világ, melynek harmóniáját, mint a leibnizi monászokét, az Isten előre elterve-ző bölcsessége biztosítja.

Káin szép csendesen elindul Adah-val a vadonba; a két szeráf szerelmesével együtt felrepül és eltűnik, míg ideleltombol a vízözön. Eötvös novellájában még gyöngé-debben múlik el a világ: mi halál lehet fájdalommentesebb annál, mint hogy egyszer-űen nem álmodnak rólunk többé?

Jegyzetek

Az anyaggyűjtés során több tekintetben támaszkodtam egyrészt Bodnár M. Istvánnak, másrészt a *Holmi* szerkesztőinek előzetes írásos megjegyzéseire: szíves segítségüket ezúton is köszönöm. Utóbbiakkal egyetértésben a novella szövegét – a hiányjelek (apoztrófok) elhagyását és a „c”-nek „c”-re való átírását leszámítva – betűhíven, csupán a legszükségesebb emendálásokkal szög-letes zárójelk között kiegészítve közlöm.

Eötvös József ÁLOM című novellájának első megjelenése: *Aurora hazai almanach*. 1835. Tizen-negyedik év. Folytatják többben, Pesten, Trattner’ és Károlyi’ tulajdona, 25–39. Az újraközlés: Szalay Gábor: BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF NÉHÁNY KIADATLAN LEVELE, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 52 (1942). 283–294. Benne a novella: 287–291. Eötvösnek Szalay Lászlóhoz írott 1834. nyári, Tutzingban kelt levelét az alábbi kiadásból idézem: Eötvös József: LEVELEK. Szerk., ford., előszó, jegyz. Oltványi Ambrus. (EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEL. Szerk. biz. Fenyő István, Illés Endre, Pándi Pál, Sötér István, Wéber Antal.) Magyar Helikon, 1976. 88–90. Kézirata ismeretlen, az 1942-es pub-likáláshoz képest betűhíven közli: Nizsalovszky Endre, közléstesi – Lukácsy Sándor, s. a. r.: EÖT-VÖS JÓZSEF LEVELEI SZALAY LÁSZLÓHOZ. A bevezető tanulmányt és – Lukácsy Sándor közreműkö-désével – a magyarázó jegyzeteket írta Nizsalovszky Endre. (Irodalomtörténeti füzetek. Szerk. Bodnár György. 57.) Akadémiai, 1967. 70–71. A Bajza-féle *Aurora*hoz mindenekelőtt lásd: Fe-nyő István: AZ AURORA. EGY IRODALOMI ZSEBKÖNYV ÉLETRAJZA. (Irodalomtörténeti füzetek. Szerk. Szauder József. 4. szám.) Akadémiai, 1955. Az ellen-*Aurora* értékelése: i. m. 100. skk. A fiatal Eöt-vös és a korabeli irodalmi élet, a Bajzához fűződő viszony és a Szemere Pállal való együttműkö-dés kérdéséhez: Kerényi Ferenc: EÖTVÖS JÓZSEF DRÁMAI PÁLYAKEZDÉSÉRŐL ÉS A CSÉL SZERZŐSÉGÉ-RŐL, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 93 (1989/4.). 428–431. Sötér István az ÁLOM-ról: Sötér Ist-ván: EÖTVÖS JÓZSEF. Második, javított kiadás. Akadémiai, 1967. 30–31. A Nizsalovszky-idézet: Nizsalovszky–Lukácsy, i. m. 11. Az 1850-es évek novelláinak kiadása az életműsorozatban: Eöt-vös József: A NŐVÉREK – ELBESZÉLÉSEK. A NŐVÉREK szerkesztése és előszava Kulin Ferenc, az elbe-szélések szerkesztése és előszava Kerényi Ferenc munkája. (EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEL.) Magyar Heli-ikon, 1973. A kötet szerkesztési direktíváit illető szíves szóbeli felvilágosítását Kerényi Ferencnek ezúton is köszönöm. A MEGFAGYOTT GYERMEK az *Aurora*ban: *Aurora hazai almanach*. 1835. 40–43.

Eötvös a Káin-tervről: Eötvös József: LEVELEK, 73. és Nizsalovszky–Lukácsy, i. m. 46. E szö-veghegyről, illetve tágabban Eötvös Byron-élményének műveiben fellelhető lenyomatairól, a ré-

gebbi szakirodalom kritikai értékelésével: Bényei Miklós: KITEKINTÉS A VILÁGRA. EÖTVÖS JÓZSEF VILÁGIRODALMI OLVASMÁNYAI, in: uő: EÖTVÖS JÓZSEF KÖNNYVEI ÉS ESZMÉI. (Csokonai História Könyvek. Sorozatszerk. L. Nagy Zsuzsa és Barta János.) Debrecen, Csokonai, 1996. 84–85.

A Byron-utalások Eötvös más műveiben, eredeti nyelven, illetve a Bényei-írás óta rendelkezésre álló újabb, jegyzetel kiadásokban: Eötvös József: A KARTHAUZI. S. a. r., utószó Gángó Gábor. (A MAGYAR PRÓZA KLASSZIKUSAI. Szerk. Kerényi Ferenc. 36. kötet.) Unikornis (1996). 44., 176–177. Eötvös József: A NÓVÉREK. S. a. r., utószó Gángó Gábor. (A MAGYAR PRÓZA KLASSZIKUSAI. 69. kötet.) Unikornis (1999). 121., 207. Eötvös József: ÜBER DIE GLEICHBERECHTIGUNG DER NATIONALITÄTEN IN ÖSTERREICH. Zweite Auflage, Wien, Jasper, Hügel & Manz, 1851. 8. Eötvös József: DER EINFLUSS DER HERRSCHENDEN IDEEN DES 19. JAHRHUNDERTS AUF DEN STAAT. I. Theil, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1854². 142. Byron-művek Eötvös könyvtárában: Gángó Gábor, szerk.: EÖTVÖS JÓZSEF KÖNYVTÁRA – DIE BIBLIOTHEK VON JOSEPH EÖTVÖS. Argumentum, 1995. 119–122. sz. tétel.

A magyarországi Byron-recepció bibliográfiája (Pukánszky Fábán Judit): BYRON MAGYARORSZÁGON. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Bibliográfiai Kiadványai. 7.) Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1976. A recepciótörténet csak igen nagy kritikával használható kifejtő feldolgozása: Morvay Győző: BYRON MAGYARORSZÁGON (VÁZLAT), in: Koeppl Emil: BYRON. Ford. Esty Jánosné. MTA, 1913. 293–383. A versek eredeti megjelenésével szinte egyidejű recepció vázlatos bemutatása: i. m. 299. skk. Eötvös Byron-élményéről, kevésbé tényyszerűen: i. m. 307–308. Az újabb irodalomból lásd mindenekelőtt: Imre László: BYRON DON JUAN-JA ÉS A MAGYAR VERSES REGÉNY, in: *Studia Litteraria*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. Tomus XVIII. Red. J. Barta. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1980. 55–91. Kölcsey Byronról: Kölcsey Ferenc: A LENGYELEK ÜGYÉBEN I., in: uő: ÖSSZES MŰVEI II. (S. a. r. Szauder Józsefné és Szauder József.) Szépirodalmi, 1960. 102. „Folyó, tó, tenger, minden vesztég áll, / Nem mozdul semi néma mélyiben”: így fordítja Lukács Móric az Eötvös által a saját szövegébe átemelt részletet. Byron: SÖTÉTSÉG. In: LUKÁCS MÓRICZ MUNKÁI. Összegyűjtött Gyulai Pál, I. kötet. Buda-Pest, Franklin, 1894. 21.

Bayle-nél lásd az ABEL, ADAM, CAIN, EVE szócikkeket. Az általam használt kiadás: Bayle, Pierre; Dictionnaire [!] Historique et Critique par – Troisième édition, revue, corrigée, et augmentée par l’auteur, A Rotterdam, Chez Michel Bohm, 1720. Tome, I–II, A–C, D–L.

A Byron-idézetek: Byron, [George Gordon Noël] Lord: THE COMPLETE POETICAL WORKS. (A továbbiakban: CPW.) Vol. IV. Ed. by Jerome J. McGann. Oxford, Clarendon Press, 1986. 30., 23–26. sor; 43., 73–74. sor; 30., 27–28. sor. Az itt és az alább hivatkozott kisebb költemények az Eötvös számára 1834-ben hozzáférhető összkiadásban: Byron, George Gordon Noël, Lord: THE WORKS OF –: WITH HIS LETTERS AND JOURNALS AND HIS LIFE, BY THOMAS MOORE, ESQ. In Seventeen Volumes. London, Murray, 1833. Vol. X., 283–292., a kritikai kiadás szövegéhez képest érdemi eltérések nélkül. Az idézet a WERNER-ből (III. felv., 1. jelenet, 18–19. sor): Byron, Lord: CPW. Vol. VI. 445.

A magyarországi Byron-szakirodalomból Hegedüs Géza elegáns és érzékeny Káin-értelmezését szükséges megemlíteni: Hegedüs Géza: BYRON. (Irodalomtörténeti kiskönyvtár. Szerk. a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Világirodalmi Hivatkozott munkaközössége. 10.) Gondolat, 1961. 77. skk. A Milton–Byron párhuzamról a bukott angyal felléptetésében: i. m. 82.

Az angolszász Byron-szakirodalomból csak az elmúlt évtized főbb eredményeit, illetve a régebbi irodalomból a legtöbbet idézett műveket tekinthettem át e tanulmányhoz. Az itt hivatkozott könyveken, cikkeken túl sokat köszönhetek a Byron kritikai kiadás jegyzetapparátusának is. Byron katasztrófavizióiról: Gleckner, Robert: BYRON AND THE RUINS OF PARADISE. Baltimore, The Johns-Hopkins Press (1967). 237. sk. Lucifer alakjának értékeléséhez a CAIN-ban lásd többek között Brunner, Larry: DRAMATIC SPECULATION AND THE QUEST FOR FAITH IN LORD BYRON’S CAIN. (Salzburg University Studies.) Lewiston, New York/Salzburg, Austria, The Edwin Mellen Press, 1995. 34. skk. Ehrstine, John W.: THE METAPHYSICS OF BYRON. A READING OF THE PLAYS. (De proprietatibus litterarum. Ed. C. H. van Schooneveld, Series Practica, 120.) The Hague–Paris, Mou-

ton, 1976. 89. skk. Hirst, Wolf Z.: BYRON'S LAPSE INTO ORTHODOXY: AN UNORTHODOX READING OF *CAIN*, in: Gleckner, Robert–Beatty, Bernard, ed.: *THE PLAYS OF LORD BYRON*. (Liverpool English Texts and Studies. Vol. 29.) Liverpool University Press (1997). 256. skk. Byron angyal-szerpjátékáról lásd Roston, Murray–McGann, Jerome J.: *ORTHODOXY AND UNORTHODOXY IN HEAVEN AND EARTH*, in: Gleckner–Beatty, i. m. 294. Az idézet a *CAIN*-ból: CPW VI. 246., 421. sor. Szeretet-tudás kérdése az életmű tágabb összefüggésében: Ehrstine, i. m. 89., 97.; Hirst, i. m. 256. sk. „Szerelem és szexualitás melléktémájá”-hoz: Ehrstine, i. m. 92. Paródia és humor Byronnál: i. m. 112., 118. és Eggenschweiler, David: *BYRON'S CAIN AND THE ANTIMYTHOLOGICAL MYTH*, in: Gleckner–Beatty, i. m. 237. Szabadgondolkodás és lapidáris stílus összefüggéséhez lásd i. m. 238. Az otthontalanságmotívum byroni variációihoz: Hirst, i. m. 258.

Az idézet az *A FRAGMENT*-ből: CPW IV. 29., 9. sor. A német romantika szerzőinek álomírásai-ban a legkönnyebben a következő mű alapján lehet tájékozódni: Kiessig, Martin, hrg.: *DICHTER ERZÄHLEN IHRE TRÄUME. SELBSTZEUGNISSE DEUTSCHER DICHTER AUS ZWEI JAHRHUNDERTEN*. (Düsseldorf–Köln.) Eugen Diederichs Verlag (1964). Az álomról Jean Paulnál lásd Ueding, Gert: *JEAN PAUL*. (Beck'sche Reihe. Autoren. Bd 629.) München, Beck (1993). 121–131. Vajda prózaverse: Vajda Péter: *ESZDÉR. ELSŐ KÖNYV (KÜLDETÉS)*, in: uő: *DALHON*. Harmadik füzet, Pesten. A szerző-és Eggenberger Józsefnél, 1841. 163–197. A Milton-idézet: Milton, John: *ELVESZETT PARADICSOM*, in: uő: *VÁLOGATOTT KÖLTŐI MŰVEI*. Ford. Jánosházy György, Jánosy István, Kálnoky László etc., utószó Szenczi Miklós. Európa, 1978. 55–56. Jánosy István fordítása.

Eötvös József

ÁLOM

Sajtó alá rendezte Gángó Gábor

I

Első szüléink, Ádám és Éva fölött, leszállott a nap.

Vég sugárai, a láthatáron lebegő fellegekre elöntve, pirosra festék a változókat. Végre elhalványultak ezek is. Az éj lassu léptekkel jött fel az égen. Minden sötét vala már.

A csillagok, mint az emberszív vágyai, reszketve tüntek elő és egyenként; s szelíden mosolygva, s napról való álomként, úszott a hold a tiszta aetheren: a földön pedig néma hallgatás uralkodott és végtelen csend. Csak felébredt madárcák röpdézése, s a lombokon sohajtva átsuhanó esti szellők szólamlottak fel némellykor.

Szunnyadni látszott egész föld; s rajta minden állat nyugodva feledé el lételét.

Csak Ádám, csak Éva valának ébren még.

A Paradicsomból elűzetten, s halálsejdzítést hordva sziveikben, magok s egyedül magok állottak. Végtelenül terült el körülök a pusztaság; komoly nyugalommal gúnyolva a kétségbe esőket. Határtalan messzeségben eltévedett szemeik nem akadtak virágra, melly a Paradicsom gyönyöreit visszavarázsolhatná. Fölnéztek az égre: de a számtalan nap, melly forogva tündökle fölöttök, lelkeik sötétjét nem derítheték. Kétségbeesés lepte meg szíveiket, s könnyeik árja kitörvén, átkozták sorsokat, vétköket; és zugolódtak Isten ellen, ki őket alkotá, hgy haljanak.